

A M A G Y A R J E L L E M T Ö R T É N E T Ü N K B E N

MINT MINDEN TUDOMÁNYÁGBAN, a történelemben is csak nagy módszertani kétségeskedés és mérlegelés után foghatunk hozzá a népi jellem és annak kihatásai kutatásához. Bizonyára vannak történészek, akik ilyen vizsgálatot eleve is meddőnek tartanak, mert ismerik a történeti módszertan egyik alapelvét az emberi természet identitásáról. Az emberek mindenütt, minden korban, minden évszakban és éghajlat alatt ugyanazok, az élet ugyanazon törvényeinek engedelmeskedve sírnak és nevetnek, dolgoznak és henyélnek, csoportokba állanak és gyilkolják egymást. Éppen mert mindig egyformák, mert a természet fenyegető veszedelemre és életet megkönnyítő bőségre, a baráti ölelésre és az ellenség nyílvezzőjére, ágyúgolyójára és repülőbombájára ugyanolyan érzésekkel és az érzésektől irányított hasonló tettekkel reagálnak: épp ez teszi lehetővé a történetírást, megengedve a Föld bizonyos pontján és bizonyos korban álló történésznek, hogy a bárhol másutt és bármely más korban lejátszódó emberi cselekményeket megértse és leírja. A madarak vagy páfrányok történetét nem tudjuk megírni, mert ezek természete más, mint a miénk, de viszont nincs emberi történet, melyet lefolyásában és motívumaiban pontosan meg ne ismerhetnénk éppen azért, mert minden ember természete egyforma.

Ebből persze az következik, hogy a történet alkotó erői és azok hatásai is mindig és mindenütt ugyanazok, s ha mégis van különbség egyes korokban, éghajlat alatt, népek közt a ható erők munkájában, akkor ez a különbség szemmel láthatólag nem az emberi természet többféleségéből, hanem az éghajlatból, műveltségéből, tehát külső természeti és történeti erőkből származik. Amint már Montesquieu és Voltaire óta közhellyé vált a természeti és kulturális erők hatása a történet legkülönbözőbb terein, erkölcsök, szokások, jog- és államélet kialakulásában. Ha tehát ma a tengereken uralkodó angol nép történetét másnak látjuk, mint az oroszét vagy olaszét, ez a különbség nem azon alapszik, mintha az angolnak más lenne az emberi természete, mint a többi népnek, hanem inkább azon, hogy különböző és egymástól eltérő természeti és történeti tényezők hatása alatt mindegyik nép története idővel más útra tért, azaz módosult.

De vajjon nem módosult-e ugyanazon külső tényezők hatása alatt, évszázados vagy évezredes külön, elszigetelt kultúra ölében maga az ember, maga a nép is? Ez a döntő kérdés, melyre ha

tagadólag válaszolnánk, akkor minden siker reménye nélkül fogtunk légyen ehhez a vizsgálathoz. De viszont ha igenlőleg felelünk, – aminthogy így is kell felelnünk, – akkor már a módosulás, *módosulhatóság* tényének felismerésével sokat nyertünk s biztos kiinduló pontot és egyúttal a kutatás számára parancsoló korlátokat.

Kiinduló pontot: ha hosszú, mondjuk inkább: történeti jellegű külön életváltoztatásokat, módosulásokat hozhat létre valamely embercsoportban, akkor mi sem világosabb, minthogy egy olyan hosszú ideig együttélő és olyan organikus embercsoport, minő a nép vagy nemzet, idők folyamán saját jelleget vesz fel, mely őt minden más néptől megkülönbözteti. Még testvéreitől, legközelebbi rokonaitól is, ha ezek tőle különböző történeti életet éltek. Innen a német és hollandi nép külön jellege, nem is olyan hosszú külön élet eredményeként. Innen a magyar és keleti testvérei, a vogulok és osztjások annyira ellentétes népi jellege. A lényeges az, hogy *van* népi jelleg és hogy ezt a népi jelleget a természet és történet alakítja, módosítja, változtatja, sőt ezek az ő szülői is.

És itt tűnnek fel a kutatás korlátjai is. Ha az emberi természet identitását, mint történettudományi alapelvet szemünk előtt tartjuk, akkor nem hihetjük, hogy mielőtt a népek tarkasága kibontakozott volna, mielőtt az egyes embercsoportok az ő saját külön természetű és történeti környezetükbe bekerültek volna, ezen differenciálódás *előtt* is lehetett volna akármely embercsoportnak, népnek is külön jellege. Azaz a népi jelleg nem örök, aminthogy tudjuk is, hogy például embertanilag minden nemzet, mely tehetséges és alkotó: keveredésből, azaz sok-sok hosszú ideig tartó módosításból állt elő, így az olasz, spanyol, francia, angol, magyar, még a német is. A kutatás során tehát szivárványhajszoló gyermekek volnánk, ha a nemzeti jelleg egy archetípust akarnók megkonstruálni, melyből aztán kényelmesen levezethetnők az összes történeti magatartásokat, amelyeket az illető nép életében tanusított. Mindenki hajlonghat az „örök” nép előtt, csak a historikus nem. Beöthy Zsolt nem tudta levezetni a magyar irodalom évezredét a volgai lovastól, hasonlóképp délibábos kezdemény volna történetünket is belőle, a nomád lovasból következtetni ki, vagy például a „magyar paraszt” ideálképletéből, vagy akár, amire ma nagy a hajlandóság, Ady Endréből multunkat visszakövetkeztetni. A dolog nem ily egyszerű és ez szerencsénk, mert ilyen merév, változásoknak alá nem vetett népi jelleg esetén történetünk szintelen, problémátlan lett volna. De ne felejtjük el, hogy örök, változatlan népi jelleg csak elméletben képzelhető el, a valóságban a jelleg lassan alakult a természeti, éghajlati, életmódbeli, táplálkozási viszonyok és a szomszéd népek, ezek embertani és kulturális behatásaira. Az összehasonlító néprajz ezeket a kérdéseket állandóan magyarázza; minket ebben a kapcsolatban csak egy tény érdekel. Az embercsoport valamely tartós benyomás alatt felvesz bizonyos tulajdonságokat s mikor a benyomás abbamarad, az életviszonyok megváltoznak, ezek a tulajdonságok nem mindig tűnnek el nyom nélkül, meg-

maradhatnak, különösen ha hosszú behatásnak eredményei. Ha az angolszász nép hirtelen elvesztené tengereit és azokat csak száz év múlva nyerné vissza, nem kétséges, hogy ugyanoly természetes módon uralkodnék a habokon, mint korábban. Az eurázsiai pusztákat lakó nomád törzsek sem veszítették el teljesen ott szerzett tulajdonságaikat; voltak köztük, mint az avarok és ozmántörökök, akik csak igen nehezen alkalmazkodtak az új viszonyokhoz, nomád-lovas jellegük ellenállott a módosulás szükségének; az avarok így inkább elpusztultak s a törökök évszázados haldoklása is így már rég tárgytalanná, értelmetlenné vált tulajdonságok makacs továbbéléséből származott. Ezeket tekintetbe véve elismerhetjük, hogy a magyarságnak nomád-lovas életében szerzett tulajdonságai sem multak ki története folyamán itt is, ott is felbukkannak és így cselekedeteinek rugói között a mai napig is számbavehetők.

Örök, változatlan alapjelleg hiánya és természeti és kulturális hatások mint igazi jellegképzők: mindez kizárja azt, hogy a népi jelleget elméletileg, filozófiai, morális, metafizikai alapon, vagy akár a társadalomtudomány és lélektan eszközeivel közelítsük meg. A népi jelleg alakul és alakítható, innen a nemzetnevelés lehetősége és reménységei. De a jelleg új formájában, mely egy-egy történeti fordulathoz váratlanul felvetődik, nem kell mindig új vonásokat keresnünk; a természet és kultúra változásai folytán letűnt, elveszettnek hitt nemzeti erők újra feltörhetnek, vagy pedig amúgy is meglevő és ható tulajdonságok hirtelen új vegyületekben jelentkeznek s a korábban hatalmasak egy-egy „történeti krízis” hatására meggyengülnek és addig elhanyagoltak, sápadtak egyszerre kivirulnak. Itt persze nagy a lehetőség és változatosság, mint a történeti életben általában, – számunkra csak a tényleg lefolyt dolgok jönnek tekintetbe, s ezért sem lehet előadómódunk egyéb, mint történeti: a magyar népi jelleget csak mint történeti képződményt, időrendileg elrendezett vizsgálattal ismerhetjük fel. Hogy pedig el ne merüljünk a történeti élet tengerében, partjain két fogódzónk van. Az egyiket a természeti és kulturális változások együttesen nyújtják: életbevágó változás vagy hosszantartó, állandósult behatás könnyen átalakíthatja, ha nem is mindjárt a nemzeti jelleget, hanem annak belső összetételét. Így tehát elvándorlás, katasztrófák, évszázados kulturális behatás kulminációja vagy megszűnése esetén a történésznek fel kell emelnie fejét, nem veszi-e észre a nemzeti jelleg változását, szegényedését vagy kiteljesülését. A lovas-nomád életmód elhagyása, a letelepülés, a városi életmód, vesztett háború s ennek következtetéséül a nemzeti szabadság elvesztése, hosszantartó idegen uralom, kulturális téren katolikus, protestáns szellemiség, humanista vagy barbár szellemi áramlatok: mindez kihathat a nemzeti jellegre, bár nem tehetjük fel, hogy minden ilyen változásnak okvetlenül megvan a nyoma benne. Másik fogódzónk, évszázadokon átvándorolva, a nemzet belső összetételéből adódik, még pedig fajilag és társadalmilag. Misem természetesebb, minthogy a nemzettestbe benyomuló nagyobb idegen tömegek megzavarják az

eredeti tulajdonságok érvényesülését, hiszen ezek ez idegenek korábban más testnek voltak a tagjai, arról szakadtak le s így most jellegük és szerepük heterogén. Ezzel függ össze az asszimiláció történeti jelentősége. Nem kevésbé fontos szerepe lehet a társadalmi és abból következő politikai változásnak: az egyensúly eltolódásával korábban befolyástalan társadalmi osztályok veszik át a nemzet vezetését, amelyekben egyes népi tulajdonok erősebben vagy lányhábban működnek, mint a korábbi uralkodóosztályban. Ilyenkor az egész nemzeti jelleg, látszólag, más képet mutat, sőt, ha előregedett és nemzetileg elfakult osztályok helyébe frissebbek lépnek, az sincs kizárva, hogy a nemzeti jelleg nemcsak látszólag, de valóban is megváltozik.

A HÁROM ÓSI JELLEMVONÁS

EGY HELYÜTT HÓMAN BÁLINT mesterien foglalja össze az egykoru görög, nyugati, szír, arab források alapján a honfoglaló magyarok lelki tulajdonságait: elénk állítja „a honfoglaló magyart, kiből nem nehéz a szabadságot szerető, jogait ismerő, politizáló, idegenekkel szemben óvatos, körültekintő, sőt körmönfont, de alapjában véve nyíltszívű és egyenes, de sokszor állhatatlan, az élet küzdelmeiben bátor, munkabíró, nélkülözést tűrő, de a jólétet, pompát kedvelő, hallgatag és szófukar, de mulatozás közben kedélyes magyar paraszt lelki őst felismernünk”. Ez a nézetem szerint legteljesebb jellemzés a mi további kutatásunk érdekében néhány vonásra redukálható, melyből a többi is könnyen kikövetkeztethető. Bölcs Leó kiemelte, hogy az egész nép szabadságszerető, továbbá, hogy főgondja, hogy ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék és végül, hogy törzsei „álnokságuk miatt minden bizalomra érdemtelenek”. Hóman fogalmazását alapvonásaira egyszerűsítve: a magyarok szabadságszeretők, vitézek és körmönfont politizálók.

Szabadságszeretetük bizonyára egész más tartalommal bírt, mint amit ma értünk alatta, aminthogy középkori viszonyaink megértését semmi sem zavarja annyira, mintha XIX. és XX. századbeli nemzetiségi fogalmainkat magyarázzuk beléjük. Szabadságszeretetük nem akadályozta az ősmagyarokat, hogy évszázadokon át más népektől vezetett államszövetségben éljenek, a bolgárok, türkök, szavírok, kazárok uralma alatt. Ez az alárendeltségük időnkint oly erős volt, hogy kívülről nézve népi egyéniségük is eltűnt s őket gyakran a főnép, türkök, szavírok nevével nevezték. Itt azonban az a lényeges, hogy az eurázsiai nomádlovas népeknél az ily formájú alárendeltség nem zavarta meg sem a népi egységet, sem az önállóságot, azaz a nép szabadságszeretetével még nem állott feltétlenül ellentétben. A nomád államszövetségben az alárendelt törzs bizonyára nem rendelkezett – mai kifejezéssel élve – sem külpolitikai önállósággal, sem pedig hadi erejének önálló felhasználási jogával. De hadi ereje mégis önálló sajátja volt, mert az egész nép fegyveres tömegek-

ből állott s az államszövetség, tudomásunk szerint, sohasem érintette a nép belső szerkezetét és annak belső kormányzási viszonyait. Amikor Konstantin császár szerint a magyaroka vezető kazár nép tanácsára fejedelmet választottak, ez sem állt ellentétben azzal, hogy az államszövetség nem befolyásolja a tagnép politikai életét, hiszen a fejedelemválasztásnak már megvoltak a magyar életben is előzményei, melyek azt szükségessé tették. A belső önrendelkezésben kell megtalálnunk a Bölcs Leótól meglátott szabadságszeretetet értelmét. A magyarok eurázsiai nomád szabadságszeretete megkívánta a nép egyéniségének önállóságát, azt, hogy ősi szokásai és szabályai szerint élhessen, azaz a törzsek és nemzetségek fejei s a legfőbbek, a „hadnagyok” igazgassák az egészet. Az is valószínű, hogy még a vezető, idegen nép parancsait is ezek a hadnagyok közvetítették, az uralkodó nép kormánya ezekkel beszélte meg a mindkét nép és az egész államszövetség érdekében lévő hadi és külpolitikai dolgokat és azok végrehajtását...

A vitézség és a politizáló hajlam a lovas-nomád szabadságszeretet kísérője; mindkettő benne gyökerezik az eurázsiai életmódban, mindkettő nem specifikus tulajdonsága a magyarnak, hanem általános jellemzője a kínai faltól a Kárpátokig egy évezrednél tovább hullámzó pásztor-nomád népeknek, a mongoloknak és hunoknak csakúgy, mint a bessenyőnek és a kúnnak. Mindkettő akkor lesz a magyarság jellemzője, mikor a honfoglalás után új viszonyok közt kiderült, hogy közelebbi és távolabbi szomszédjai idegenek ettől a lovas-nomád fogalmazásu vitézségtől és politizálástól. A tőszomszédok, akikre részben ki is terjesztette uralmát a magyarság, sem vitézek nem voltak, sem politikai szervezetük nem volt. A lovas nomád vitézség különben is feltételezte az egész nép harciasságát olyképpen, hogy az állami szervezet egybeesett a katonáival s ebben mindenkinek egyformán vitéznek kellett lennie; a harciasság az egyetlen lehető szellem, a vitézség az egyetlen lehető tartalma volt az életnek. Ilyen értelemben sem a szervezetlen szlávok, sem a már feudális keretben szervezkedő olaszok és németek nem voltak vitézek, hiszen náluk már végbement a foglalkozási ágak szétvállása, már voltak békés életmódot folytató osztályok és a nemzetnek csak egy része ápolta a harci erényeket. A magyaroknál pedig még minden szabad vitéz is volt és csak a rabszolgák nem gyakorolták a harci mesterséget. Ugyanez volt a helyzet a „politizálás” dolgában. A néprajztudomány a patriarchális (a matriarchális ellentétel lovas-nomád „nagy család” és abból kifejlődött államok fejét abszolút uralkodónak minősíti, de nem tagadja, hogy az ily uralkodónak elhatározásai a nép véneivel, vezetőivel folytatott eszmecsere, tanácskozások eredményeként születnek meg. Ilyen eurázsiai, lovas-nomád értelemben még az Árpádok is abszolútikus uralkodók voltak, aminthogy bizonyos, hogy ha ők valamit erősen akartak, legalább is a XI. és XII. században, II. András koráig, azt véghez is tudták vinni. De ők is megbeszélték az ország ügyeit főemberekkel, akiknek sora a honfoglalás kori, hadiszervezeti hadnagyok óta erősen szaporodott és színeződött; a király senatusában a főpa-

pok, világi főhivatalnokok és megyeispánok, s a nemzetségfők utódait még idegen származásu nagybirtokosok is helyet foglaltak. Freisingi Ottó püspök, a XII. század közepén jellemzőnek találja a magyar életre, hogy az előkelők, „primorok” magukkal viszik széküket a királyi udvarba, s ott leülve „az ország dolgait tárgyalják és megbeszélik” és ugyanezt teszi közülük a fagyos télen kiki a saját házában. Bölcs Leó politizáló magyarjai tehát a keresztény királyság idejében is megtartották ezt a sajátságukat, mely joggal feltűnt és idegenszerűnek látszott a német püspök szemében, aki a nyugati kereszténység feudális világában sokkal szigorúbb alárendelési viszonyokhoz szokott hozzá és természetellenesnek találta, hogy az urak „more patrio” beleszóljanak a király és udvara, főhivatalnokai politikai elhatározásaiba...

A NYUGATI KERESZTÉNYSÉG HATÁSA

DE VAJJON AZ ÚJ HAZÁBAN való megtelepedés és a kereszténység felvétele nem taszította-e ki a természetes fejlődés menetéből a magyar népet és elnyomva ősi tulajdonságait nem alakította-e át jellemét is? Ilyen és hasonló kérdések könnyen feltelakodhatnak, ha ismerjük az életmód azon gyökeres eltéréseit, melyek a lovas-nomád pusztai nép és a keresztény-nyugati letelepedett, földművelő és iparúzó élet közt vannak. Azzal is tisztában vagyunk a legújabb kutatások óta, hogy a kereszténység a magyarságnak nemcsak vallási képzeteit alakította át, gyúrta egészen újjá, hanem állami és jogi gondolkodását is megváltoztatta... Mindez oly lényeges változást jelentett, hogy joggal felvethetjük a fenti kérdést: nem tűnt-e el nyom nélkül a magyarság ősi jellege?

Minden adatunk arra mutat, hogy nem tűnt el, sőt változáson is csak annyiban ment keresztül, amennyiben ezt az új viszonyok feltétlenül szükségessé tették. A „politizálás”, mint láttuk, tovább élt és kifejeződött a rendi testületekben; a vitézség helyébe sem lépett gyávaság: a magyar igazi katona maradt és vitézségén az egymást felváltó, új és új fegyverek, harci eszközök, taktikai és stratégiai felfedezések sem változtattak, a kopjától a repülőgépig. Ezeket a magyar közönség előtt felesleges bizonyíthatni. A lényeges mindezen jellemvonások gyökerének, a szabadságszeretetnek alkalmazkodása az új, európai keresztény viszonyok között. A magyar nép a Kárpátok karéjában végkép elszakadt rokonaitól: eleinte még Kelet felé vérokon lovas-nomád törzsek voltak szomszédjai, besenyők, kúnok, de ezek már, az eurázsiai pusztá iratlan törvényét érezve, nem ismerhették el rokonnak a letelepedett keresztény magyart, aki zsákmányolásuknak époly tárgyává lett, mint a szlávok vagy bizánciak. Az utolsó rokonok így részben épp a magyarok csapásai alatt hulltak el, s eltűnésükké vált a magyar nép igazán testvértelenné idegenek, szlávok, németek, románok között... A testvértelenné vált nemzet tudatára ébredve, hogy itt többé nem remélheti fennmaradását vérokon népek állam-

szövetségétől, lezárta a kapukat és minden búskomorság, rossz előérzet nélkül alkalmazkodott az új helyzethez.

Ebben legfőbb eszköze az ősi szabadságszeretet volt, mely most már levethette azon korlátozásokat melyeket a lovas-nomád államélet rákényszerített. Mióta nincs többé a magyarnak rokona, nem bízik többé senkiben, senkivel nem áll össze élet-halálra, s mindenkit a gyepün túl lévőknek tekint, akivel csak a gyepük járhatatlan rengetegjeiben épült szűk kis kapukon át hajlandó érintkezni. És a kapukat maga őrzi, vagy az országba fogadott vérrokonaival őrizteti. A gyepük minden oldalról, kelet és nyugat, dél és észak felé megvédi, s e nagyszerűen funkcionáló védelmi örvonal mögött ősi életkedve hatalmas munkára ösztökéli... A nomád és félnomád magyar szabadságszeretete csak a nemzetségek és törzsek szokásjogától őrzött, védett életet és még legföllebb a törzs nyári füves legelőit, folyókmenti téli tartózkodási helyét szerette szabadnak látni; még a kalandozások korának magyarja sem zárta le határait, hogy azok mögül minél gyorsabban kitörhessen a gazdag nyugati vagy bizánci tájakra, melyekből élt és reájuk szinte éppúgy szüksége volt, mint saját szállásföldjeire. Csak Szent István vonta meg az éles választó vonalat, mely nélkül nincs önálló nemzeti élet: mi a haza és mi az idegen, külső föld. Az ő rendelkezései jelölték ki a szabadságszeretet méltó tárgyát, a hazát és a haza földjét... Amit félretolt, a nomád szabadságszeretet, az új viszonyok között már úgyszólván külső végveszély és belső anarchia felidézőjévé vált, de amit helyébe állított, a haza, a föld... mindenkor hatni fognak.

A harmadik ősi tulajdonság, a politizáló hajlam, azaz politikai tehetség is tovább alakult Szent István működésében. Először mint politikai hagyomány, másodsor mint az új, keresztény nemzetközi élet eszközeinek és lehetőségeinek felhasználása. A nomád eurázsiai lovasnépek politikai hagyománya, mint láttuk, abban állott, hogy a hatalmi körükbe lépett más, kisebb, gyöngébb népeket és néptörödékeket nem nyomták el, hanem békében és háborúban társaikká tették. Bizonyára ez a hagyomány is érvényesült Szent István azon rendelkezéseiben, melyekkel idegen lovagokat, papokat, iparos mesterembereket hozott be az országba és kinek-kinek meghagyta a saját szokásai szerint, saját nyelvén való életet. A beköltöző idegenek kezelésének e szentistváni szelid gyakorlatából fejlődött ki a középkori magyar államnak, mai szóval mondván, nemzetiségi vagy kisebbségi politikája, mely az utóbb beköltözött nem-magyar népeknek: besenyőknek, erdélyi-szászoknak, szepesi és más német, olasz városoknak, román kerületeknek, rutén, vlach és tót hegylakók telepeinek, a síkság kún és jász lakóinak területi, személyi és kulturális autonómiát adott, s őket ezen önadta jogaikban évszázadokon át megtartotta. Igaz, hogy a középkorban az államterület szétforgácsolódása különböző területi autonómiákra másutt is szokásban volt, de ez államrendezés két alapvető vonásával eltért az akkori európai gyakorlattól. Az egyik az volt, hogy Szent István és utódai csak idegen néptörödékeknek adtak ily autonóm jogokat: magyar egyházi

vagy világi fejedelemségek teritoriális autonómiával soha nem alakulhattak ki magyar földön... Másrészt a beköltöző idegeneket priviligiumaikban meg is tartották, minek következtében olyan nemzetiségi harc, véres jelenetek sorozatával, mint például a német-szláv népek érintkezési vonalán, nálunk nem is ütött ki soha, amíg ez a rendszer életben volt, s amíg új idegenek tömege be nem költözött a török háborúk alatt és után...

Az ősi tulajdonságok tehát, melyek a magyar nép vándoréletében örködték, továbbra is végigkísérték őt európai keresztény útjában is. A kereszténység felvétele és a nyugati civilizációba való beilleszkedés viszont végtelen sok új eszközzel és lehetőséggel gyarapította a politikai tehetség hatókörét. A lovas-nomád nép egyszínű élete most tarkult meg igazában, nagy feladatok, veszedelmek, sikerek rejtőztek a Kárpátok medencéjében azon nép számára, mely bele tudott törni a letelepedésbe és bele tudott tanulni az új eszközök használatába...

És a századok egymást váltották, új és új nemzedékek keltek és hulltak a sírba, a keresztény Európa civilizációja új és új hullámokkal öntötte el az egykori nomád lovasokat. A román és gótikus szellemiség meghozta egymást követően a maga politikai, vallási, öltözködési divatjait, új és új fegyvereket és mindennapi eszközöket, de mindezek a változások nem érintették a történetalkotó erőket, melyek a felszín alatt munkálva, a nomád és keresztény világ szintéziseként állandósították a magyar nemzet életét. A nagy változást a humanizmus és renaissance áramlata hozta magával... A magyar politikát ebben a korszakban a két Hunyadi, atya és fia irányította. Az atya... a hagyományos magyar erőkkel dolgozott, és egész egyénisége, hadvezetése és belső szervező munkája legszebb színezése a keresztény színezetű magyar szabadságszeretetnek, vitézségnek és politikai józanságnak. Fia, Mátyás, már lelkében felszabadult a kereszténység és hagyomány korlátaitól: ő az első király, aki tisztán egyéni hajlamból külső hódításra indul; a cseh koronatarományok és Ausztria birtoka valóban nem volt szükséges a magyar boldogsághoz vagy biztonságához. De még ez a korlátlanul nagyravágyó renaissance király is mennyire aláveti magát a valóságnak, ellentétben idegen kortársaival, kalandos, szinte világuralmi tervek kovácsolóival, Merész Károlytól Miksa császáron át Podjebrád cseh királyig, aki egész szerényen csak Bizánc császára akart lenni. Corvin Mátyás németrómai császársága nem volt ily elérhetetlen álom s ami pozitív lépést magas céljának érdekében tett, az mind arról tanuszkodik, hogy benne is élt a magyar politikai hagyomány. Diplomáciájával évtizedeken át végigtapogatja a németrómai terület erőit, melyiket tudná szolgálatába hajtani: pénzt, fenyegetést, fegyveres erőszakot mindig ott alkalmaz, ahol annak eredményéről szinte bizonyos: a kellő pillanatokat kivárva, otthon hatalmas hadsereget alkot, s ezt soha nem kockáztatja: céljait sokáig nem tüzi ki, de amikor elindul, szívósan megmarad az úton és végül is nagy kiterjedésű idegen területeket szerez meg; ezek kormányzásában a bennszülötteket is részelteti. Mindez a politikai

tett és módszer nem egyedül renaissance, hanem *magyar* renaissance jellegű: Mátyás renaissance korlátlanságát a magyar politikai hagyomány kötötte meg. Ha életben marad, ... hódításai bizonyára nem pattannak szét renaissance légbuborékként, mert gyakorlatias magyar belátás alapozta meg őket.

A VEZETŐ OSZTÁLY ÉS A NÉP

A KÖZÉPKORNAK EZ ARÁNYLAG EGYENES vonalu fejlődését végignézve, két kérdés merül fel. Vajjon a vezető osztály, mely ezt a hagyományos magyar politikát megvalósította, valóban magyar volt-e? És másodsor, hogyan viszonylott a nép egész tömege ehhez a vezető osztályhoz? Mind a két kérdés összefügg egymással s mindkettőre kielégítő választ tudunk adni az utóbbi negyedszázad társadalomtörténeti kutatásai alapján.

A vezető osztály, ebben nincs kétség, túlnyomóan nagy többségében mindenkor magyar volt. Az Árpád-ház kihalása után, igaz, idegen származásúak ültek a trónon, de ezeknek tanácsosai is magyarok voltak, nagyrészt régi magyar nemzetségek leszármazói... Az egymást követő kormányokban négyszáz esztendő alatt végeláthatatlan hosszú sora követte egymást a főhivatalnoknak, akiknek egyéniségét és családi kapcsolatait Hóman Bálint oly alaposan megismerte, mint másvalaki a saját korának embezeit. Az ő könyvének átlapozása után nem lehet kétséges előbb kifejtett nézetünk: a középkori magyar politikát egészben véve született magyarok, még pedig régi családok tagjai intézték, ami egyszeriben érthetővé teszi régi hagyományok érvényesülését. A sok rendszerváltozásnál, amit főként erélyesebb királyaink eszközöltek, gyakran kerültek fel szegény, kisnemesnek mondható családok tagjai, de valódi homo novusok, akiknek ősei jobbágyok voltak, látható módon csak Mátyás királynak minden előitélettől mentes, a személyes virtúst minden származási táblánál többre becslő uralma idején. Ő alatta indul meg a délszlávok előretörése is az egyházi méltóságok és kormányhivatalok felé.

Nem kell azonban gondolnunk, mintha a kormányzóköröket szellemileg is áthatolhatatlan fal választotta el a nép többi részétől. Az első századokban a politikát is intéző főrangúak többségének műveltsége még aligha vált el a népi műveltségtől; urak és „parasztok” ugyanazon népi nyelvet beszélték... Legalább is a Zsigmond korabeli protorenaissanceig, mikor először kapcsolódik be a vezető osztály tekintélyes része a nyugati főrangú életbe, fel kell tennünk, hogy a vezető réteg ugyanazon magyaros légkörben élt, mint az alsóbb néposztályok, – Garai Miklós nádorról és Mátyás humanista püspökeiről ezt már nem tehetjük fel. Ami annyit jelent, hogy a hagyományos magyar politikát a XV. századig még nem vékony intellektuális réteg képviselte, az uralkodó osztálynak még megvolt a szellemi egysége a nemzet egész tömegével... Az első századokban különben sem voltak a társadalomban mereven elkülönített osztályok... A nemesi osztálynak XIII. szá-

zadbeli kialakulásával még mindig nem vonódott meg ez az éles határvonal, sem pedig azzal, hogy a XIV. század közepén már erélyes törekvések jelentkeztek abban az irányban, hogy a szolgáló népek kötelességei egységesíttessenek, ami előfeltétele volt az alsó néposztály megmerevedésének. Egységes jobbágyosztályról még a következő század első felében sem lehet szó; ahelyett nagyszámmal vannak adataink, melyek azt mutatják, hogy úr és jobbágy között sokkal szélesebb területen áll fenn az érdekközösség, semmint gondolnók... A jobbágy még akkor is fegyveres, fegyverforgató, vitézséget gyakorló ember, akit be is soroznak az országot fenntartó banderális és portális katonaságba. Szabad költözése még nem vitás; Mátyás király a földesuraknak földhöz kötő törekvéseit még erélyesen elutasítja. Vagyonhoz, sőt birtokhoz is bizonyos körülmények között joga van; földesúri uralom alatt álló jobbágyok más úrtól földet, így különösen szőlőket bérelhetnek s adataink vannak arra, hogy a kor viszonyaihoz képest nem egy jobbágy gazdagnak is volt mondható. Mindebből következik, hogy a jobbágy még nem volt kizárva a nemzeti műveltségből, tehát a népet és vezető osztályát szoros anyagi és szellemi kapcsolatok és közös kultúra tartotta össze. Ennek nemzeti jelentőségét igazában csak mi tudjuk méltányolni, akik magunk előtt látjuk „magaskultúra” és népi kultúra, politizáló vezető osztály és nemzetileg közönyös szegény nép borzasztó kettészakadását. Az egységes jobbágyosztályba utóbb lesülyedt parasztság is megtartotta ősi kultúrájából, amit szegénysége megengedett neki, ennek bizonyítéka népzenénk, népművészetünk és nem utolsó sorban népnyelvünk; az is bizonyos, hogy szabadságszeretettől meghatározott ősi nemes emberiségét nem vesztette el új, lealázó helyzetében sem, aminek bizonyítására legyen elég a XVII. századi magyar utazó, Szepsi Csombor Márton megfigyeléseire hivatkoznom: ő felháborodva szemlélte a francia jobbágy alázatosságát, koldulását, térd- és főhajtásait és ezzel szemben rámutatott a magyar jobbágy önérzetére és földesuraihoz való elfogulatlan viszonyára: „hazánkban gyakorta az nemesember is bétér az szegény parasztember házához s nem szégyenli túrót és kenyeret kérni tőle”, amit persze a magyar jobbágy ingyen ad urának, azaz a földesúr vendége jobbágyának...

Több mint egyszázados előkészület után, melyet Mátyás király jobbágybarát törvényhozása csak megszakított, de megállítani nem tudott, a végzet az 1514-i jobbágytörvényekben teljessédtet be, melyeket Verbőczy István felvén Hármas-könyvébe, ezzel érvényüket 1848-ig biztosította. A jobbágyságnak ez új helyzetében lehetetlenné vált mindennemű politikai működés, a legkisebb befolyás is a magyar történet alakítására; véleményét politikai dolgokban soha többé nem kérdezték meg, látköre túl nem mehetett kijelölt foglalkozásán, az agrármunkán és az azt kiegészítő falusi kisiparon. Igaz, hogy a földközösség egyes vidékeken még sokáig megmaradt, ami a birtokos és parasztság között valami lelki közösséget is jelentett: később pedig, amikor a földesúr birtoka végkép kivált és elkülönződött a jobbágyfaluétól,

a parasztek akkor is többé-kevésbé legális haszonélvezői maradtak az úr erdejének, mezőjének, legelőjének, tehát a kapcsolatok végkép nem szakadtak meg. Mindez azonban csak bizonyos kulturális értékek csereforgalmát tette lehetővé s a parasztek átvették az úriházból a „lesúlyedő” kultúrjavakat, legelőször a renaissance bútorformákat, hímzéseket, színgazdagságot, az urak pedig továbbra is azt az ősi beszédmodort használták, fordulataival, szóbőséggel, finom elhallgatásaival és kihagyásaival, mely régebben az egész nép tulajdona volt s most, a nyugatias gondolkodás terjedésével, mindinkább visszavonult a parasztlélek érintetlen mélységeibe. Úr és paraszt még tudott egymás nyelven, megértette egymást s így még feltehetjük, legalább is a XVI. századra nézve, hogy az úri politika az egész nemzet számára érthető formákban folyt le.

De bármennyire megvolt is, egyelőre még, a szellemi hátvédje a nemesi osztálynak a jogtalanná tett parasztság gondolkodásában, ez lényegesen nem könnyítette meg a feladatot, melyet magára vállalt. A Verbőczy-féle kategóriák fennállása idején, az országnak, mondjuk, tizenkilenc-huszadrésze földbirtoklásra, hivatalviselésre, műveltségszerzésre képtelenné vált, a felülről jött parancsok végrehajtásán kívül minden más tevékenység tilos volt számára. Felelőssége többé a parasztnak nincsen a magyar sors alakításában, még akkor sem, ha a végvárat az ő „ingyenes munkája” építi és tartja karban, ha a végvonal hajdú- és huszárcsapatáiban ő is harcol s ha az ország felszabadítása után a hadiadót, a seregek ellátását, a vármegyei közigazgatás költségeit szinte egyedül fedezi is. Felelőssége mindenért a nemességnek van, hiszen ő zárta ki a nemzet tevékeny közösségéből annak túlnyomó részét e rendiség fenntartásával, ellenállva I. Ferdinánd püspökei, III. Károly nagyurai, Mária Terézia és II. József hivatalnokai, Széchenyi István és társai humánusabb kezdeményeinek, a nemzet többségét tehetetlenné, mellőzhetővé, semmivé tette...

Mohácsnál már ez a kizárólagos uralomra tört vezető osztály bukott el. Az erőknek az a józanul elrendezett viszonya, mely még a rendi alkotmányt is jellemezte, már Mátyás halála óta megbomlott: a királyi hatalom, korábban a nemzet szükségleteihez képest egyképpen nagy a fékezésben és előrelendítésben, már évtizedek óta erőtlen viaszfiguraként statisztált a pártküzdelmekben, melyek során a főpapok és főurak tekintélye is lehányatlott, a döntés a nemzet életkérdéseiben kortesbeszédektől felizgatott, politikailag analfabéta kismemesek fegyveres tömegeire szállott át. Nem csoda, ha a nemzet örökölt belső szervezeteinek ily szétbomlása közben a hagyományos népi jellemvonások sem funkcionáltak többé. Vitéz katonák helyébe vakmerő kalandorok léptek a tájékozatlan sereg sokszoros túlerővel szemben harcba kényszerítette vezérét, a tanácskozás nyugalma és lehetősége eltűnt, azé a tanácskozásé, mely évszázadokon át erőssége volt a magyarnak. Ebben a kapcsolatban nyernek jelentőséget adataink, melyek szerint már a Mohácsot megelőző országgyűléseken sem volt nyugodt diszkusszió, a tömegek nem hallgatták

meg szónokaikat, lehurrogták őket, minden tumultuarisan, terror hatása alatt ment végbe. Amint ez természetes is. A szabadság-szeretetet nem vezetheti többé azokat a tömegeket, melyekben a szabadság már szabadossággá fajult el... Az uralomra jutott egy-huszadrész magyar közt már csak kevés akadt szabadságszerető, vitéz és belátó ezek mind ott voltak Mohácsnál...

MOHÁCS UTÁN...

MOHÁCS UTÁN EGYETLEN FELADAT hárult az életbenmaradottakra: az ország védelme és ennek érdekében az állam-egység helyreállítása. A török fenyegetés állandó súlya alatt, mintha egyszerűen elvágták volna, megszűnt a kisnemesség túltengő befolyása s a politika megint a nagybirtokosok, egyházi és világi főurak dolga lett, amióta fejenként nem gyűlhetett többé össze a nemesség a rendi gyűlésekre. Ha a főnemesi osztály Mohács után csak annyira magyar, mint még Zsigmond és Hunyadi János korában, kétségtelenül rátalál a kivezető útra. Külső segítség egyedül Ferdinándtól volt várható, s ezt a segítséget minden kockázat nélkül el lehetett fogadni, amíg Ferdinánd nem volt császár, csak Ausztria és Csehország ura. A tragédiát az okozta, hogy a vezető főurakból épp ez időben hiányzott a hagyományos politikai bölcsesség, a helyzetet nem voltak képesek a tényekből kiindulva megítélni, s ehelyett előbb azt a főurat választották királlyá, aki akkor már két évtizeden át szinte naponként bebizonyította kormányzásbeli tehetetlenségét, az után pedig ennek a királynak védelmében behívták az országba az ősi ellenséget, a pogány törököt. Alig képzelhető el a hagyományos politikai bölcsesség súlyosabb arculapapája, mint János kormányának török segítséggel fenntartása. De ezt is megértjük, ha ismerjük János tanácsadóit, párt-szenvedélyben felnőtt néhány magyar úr mellett délszláv főpapat és egymással rokonságban álló szerb-román családok fiait. Zápolyai nevű király alatt Petrovics, Perussith, Cserepovics, Drágffy, Patócsy, Frangepán, Majlád, Statileo, Brodarics, Verancsics nevű kormányférfiak, diplomata, hadvezérek akadályozták az ország egyesítését; a magyar urak végül is csak akkor tudtak összeállani két királyuk erőszakkal kibékítésére, mikor már elmúlt a több mint tíz esztendeig tartó „pszichológiai pillanat” és sem János nem akarta többé családja királyi jövőjét feláldozni, sem Ferdinánd nem volt képes a polgárháborúban elhasznált csapatait pótolni, a török pedig e huzavona alatt rájött Magyarország szervi gyöngeségére. Budavár 1541-i elveszte éppúgy, mint Mohács, a régi államfenntartó erők teljes meggyengülését demonstrálta.

De Budavár elvesztése után egymást követve álltak talpra nagy politikai tehetségek, akik a hazai föld primér szeretetéből éveket és évtizedeket átdolgoztak a szétszakadt ország egyesítésére. Munkájuknál érdemes egy pillanatra megállanunk, egyrészt, mert bőven folyó adataink miatt közelebbről is szemügyre vehetjük őket, semmint a középkor régebbi államférfiainak, másrészt, mert

szinte megoldhatatlan feladatok előtt állva, a hagyományos politikát új, hatékonyabb eszközökkel folytatták s egyszerűsített olyan szenvedéllyel, a hazának idejüket, becsületüket, egész sorsukat áldozatul dobva, aminő szenvedély régebben talán csak Szent Istvánban izzott, mikor országáért saját rokonait is kiirtotta. Három nemzedéknek három nagy magyarját, Fráter Györgyöt, Báthory Istvánt és Bocskai Istvánt nézzük meg politikai munkájukban.

Fráter György nem volt ugyan magyar származású, de politikai magatartása az országot és nemzetet fenyegető veszélyekkel szemben ugyanaz volt, mint az ősmagyar Báthoryé és Bocskaié... A barát nem volt cselszövő, sem hintapolitikus; mögötte sem intrika szövevénye, sem misztérium árnyéka nem sötélt. Ellenkezőleg: őszinte magyar politikus volt, aminthogy a nagy magyar politikusok rendesen annyira őszinték, hogy ellenfeleik nem mernek nekik hinni s ezzel önmaguknak ártanak a játszma végén. Igaz, hogy két politikát, egymással ellentéteset folytatott Fráter György, de nem egyszerre, hanem egymás után s mind a kettőt meggyőződéssel, életét mindkettőre feltéve. Az elsőt Budavár elvesztéig, abból kiindulva, hogy neki, mint a Zápolyai ház elkötelezett hívének, kötelessége Jánost fenntartani trónján és hogy természet szerint, János uralkodása Magyarország megmentése is lesz... A Zápolyai-ház érdekében a legnagyobbat is merészelte: inkább Szolimánnak, mint Ferdinándnak adta át a kisiút és székvárosát... A tévedést felismerve azonban oly elfogulatlanul teszi félre eddigi politikáját és veszi elő a másikat, hogy Machiavelli Fejedelme jut eszünkbe. 1541 augusztus 29-én, a Mohácsi csata évfordulóján lesz Buda Szolimáné s még nem mulik el ez az év, december 29-én megköti Ferdinánddal a gyalui szerződést s abban megígéri Erdély átadását; ő maga is leteszi a hűségesküt Ferdinándnak. Élete most már csak folytonos kísérletezés, hogy ígéret, fenyegetés, erőszak eszközeivel megvalósítsa az ország egyesítését a Habsburg-király koronája alatt. Felépíti Erdély önálló kormányrendszerét, de úgy, hogy hatalmában legyen azt bármikor megsemmisíteni, hiszen ő nem Erdélyért, nem két magyar állammért dolgozik, izzad, sír és könyörög, borul a könnyelmű s értetlen gondolkodású királyné lábai elé, táncol vele és ágyukat vonat fel ellene... A törökkel is tárgyal, de azért, hogy símán, magyarok vére hullása és pusztulása nélkül hajthassa végre az ország egyesítését. Nem az ő hibája volt, hogy csodálatos őszinteségében az átlagmachiavellizmushoz szokott olasz hadvezér nem tudott hinni, mögötte misztériumot szimatolt, remegésében keresztet vetett, és mint ez nem egyszer történt így, halálos félelmének tárgyát leszúratta.

Szenvedélyes és fáradhatatlan munka, ugyancsak két, ellentétes irányú, egymást kizáró ritmusban, jellemezte Báthory István államférfiúi életét is. Az eltérés Fráter György pályájától főként abban állt, hogy ez utóbbi előbb Kelettől várta a magyarság megmentését, később a Nyugattól, holott Báthory Bocskaival együtt, eleinte a nyugati nagyhatalomhoz csatlakozott és utóbb hagyta el azt, ellene fordulván. Erdélyt éppen Báthory István trónralépését

megelőzőleg kötötte le János Zsigmond és követe, Békés Gáspár, a speyeri szerződés által Miksa királynak; ezen Báthory nem változtatott, hanem a szerződés értelmé szerint elismerte Erdélyt Magyarország részének, magát a magyar király alattvalójának, titkos tanácsülésben hűségesküt tett, mint erdélyi vajda Miksának és megígérte, hogy kívánságára bármikor visszaadja hivatalát. Nem is vett fel egyéb címet, mint az erdélyi vajda és székelyek ispánja hagyományos titulását. Az Erdély területén fekvő királyi, azaz vajdai várakat csak Miksa engedelmével vette kezébe. Bécsbe követséget küldött, osztrák hercegnőt kérve magának feleségül. Nem is annyira Békés Gáspárnak a bécsi udvartól támogatott felkelése idegenítette el a nyugati szövetségtől, mint inkább politikai látókörének tágulása és az a sok új hatalmi eszköz, mellyel a lengyel királyi trón elfoglalása után rendelkezett... A lengyel haderő élén, egyesítve azt az erdélyivel, lehetségesnek tünt fel előtte Magyarország felszabadítása és területi egyesítése Nyugat és Kelet nélkül, a török és német hatalom ellenére. Ehhez azonban előzetesen a legsürgősebb lengyel kérdéseket kellett megoldania: az 1569-ben megkötött lengyel-litván unió követkevétekezéseit levonni, Lív-, Lett- és Kurországot felmenteni az orosz nyomás alól és Rettenetes Iván támadásaival szemben Lengyelországot hosszú időre biztosítani... Tudjuk, hogy a török és német hadjáratra már nem maradt ideje, őt is felőrölte a szinte lehetetlen feladati szétesett hazájának újra egybekovácsolása...

Bocskainak már csak kettő közt volt választása, akárcsak a Barátnak. Ő előbb választotta a németet, csak utóbb a törököt... 1602-öt írnak... Basta rémuralmat kezd és visszaadja Bocskai, mint Rudolf hű embere és tanácsosa erdélyi birtokait. Ekkor (Bocskai) Erdélybe jön, végigjárja birtokait és megismeri az állapotokat, melyeket a német segítség hozott létre. Az ő józan érzékének ez elég volt. Nem kell azt képzelünk, hogy hamut hintett fejére, látva, hogy tíz esztendőn át hiába ontotta nagyúri özszeesküvők és hadseregek véré, hiába járt vérözönben, – az út rossz útnak bizonyult. Nem kesergett és nem vezekelt, mint a nomád-lovas ősök sem érzelegtek, ha az orosz pusztá úttalan útjain eltévedtek, s közel az éhhalálhoz vissza kellett fordulniok. Talán vállat vont, talán ezt sem tette. De azonnal visszafordult a rossz útról. Kiment bihari birtokaira, érintkezésbe lépett a törökhöz menekült erdélyiekkel és előkészítette a felkelést, mely egész életének megtagadása lett. A törökhöz állva nem melegedett vele össze: azt kell hinnünk, hogy a haza boldogulásának akadályozóit, törököt és németet, sem nem szerette, sem nem gyűlölte. Mindegyiket hidegen nézte és nyugodtan mérlegelte hatalmi eszközeiket és módszereiket. Nemcsak magát, a magafajta magyar politikust is jellemezte, mikor feleslegesnek tartotta, hogy a főherceg bőbeszédű követet küldjön hozzá, mert bár „sem az dialektikához, sem az retorikához nem tudunk, a dolgot önmagát nézzük, csak az mi nemzetünk javát és magunk megmaradását, azonkívül a szók és rábeszélések minálunk semmit sem fognak”. A „dolgot önmagát” néző politikustól semmi sem áll távolabb, mint

az érzelmi politika, gyűlölet, hála, szeretet, reménység s Bocskai a török szövetségese lett, mert végcélja ezt kívánta újabb elképzelése szerint, de soha nem bízott benne: Rákos mezejéről a török táborba indulva úgy rendelkezik, mint aki halálba készül; már lovon ülve félrehívja fővezérét, Homonnait, s megígérteti vele, hogy ha neki „a török közé meneteléből nyavalyája lenne”, „soha a török nemzetségnek kérlek ne higgyetek”. Homonnai is őszintén utálkozik, mikor új szövetségeseikkel lakomáznia kellett és szerencsésen visszatérve Rákos mezejére, fejedelmével együtt hálákat ad Istennek, hogy kihozta őket a farkasok közül. A szövetséget azonban megtartották, mert azt érzelmeiktől függetlenül, tisztán politikai érdekből kötötték.

Bocskai történésze, Károlyi Árpád finom történeti érzékkel vette észre hőse alakjában Machiavelli tanítványát, el is nevezte őt brachykephal II Princípiének. Fráter György, Báthory István és még sok más régi magyar politikus nem kevésbé machiavellista volt, ha éppen ezt az elhasznált kifejezést akarjuk reájuk húzni... Az eszközök éle gyakran nem maradt el azokétól, melyeket Machiavelli szabadalmazott, de ebből még nem következik, mintha magyarjaink az olasz bölcsnek perfekt tanítványai lettek volna. Két dologban nagyon is különböztek az ő mintaképtől. Az egyik: hiányzott belőlük az ember és az emberiség megvetése. Ez pedig lényeges eltérés, mert Machiavelli a „forza” alkalmazásának jogát abból vezeti le, hogy az ember csak feliben ember, feliben állat, s ezért kormányzása tisztán törvényekkel, erőszak nélkül lehetetlen. De a magyarok sohasem vetették le az emberszeretetet, közöttük nem is igen akadtak sikeres demagógok, sem renaissance zsarnokok. Fráter György lelke mélyén aszkéta szerzetes volt; az isteni parancs szerint szerette az embereket és lelki gyötrődést szerzett neki a jobbagység szomorú sorsa, melyen mindenkép segíteni szeretett volna. Bocskai sok vért ontott, de mint hadvezér, államférfi és mint az állam rendjének és biztonságának őre, politikai szükségből és kényszerűségből, de nem könnyelműen, az emberéletet semmibe nem véve. A másik tulajdonságuk a magyar machiavellistáknak, hogy politikai eszközeiket ugyan a célszerűségtől vezetve válogatják és cserélgetik, de ezt a szabadságot saját személyükre nem viszik át. Egyéni bűnökkel, melyek a magánélet erkölcsi kötetlenségéből származnak, jóformán sohasem találkozunk a magyar történetben szereplő nagyobb formátumu politikusoknál, holott a nyugati népek története, az angoltól és spanyoltól a németéig, teli van ilyen kétes világitású kormányférfiakkal...

A XVI. század bűnökben fetregő francia történetéből szinte egyedül emelkedik ki Coligny admirális tiszta alakja; a történészek nem is tudják eléggé csodálni. A mi történetünkben jóformán minden nagyobb alak ilyen Coligny-féle, azzá teszi mindegyiket mély vallásos érzése, mely politikáját is át meg áthatja. A jámbor hitű biboros szerzetes, a jezsuitáktól vezetett lengyel király, a protestáns vallásszabadságnak Európaszerte ismert kálvinista harcosa, mindezek itt is csak példák, kiemelve a sok közül.

Ország, föld és nemzet szabadságának lebírhatatlan vágya mind-egyiknél vallásos színezetet nyer... Tárgyilagosságuk talán a másik, még régibb vonalat, a lovas-nomádot dicséri. Legmélyebbbről, bizonyára a közönyből származik ez a tárgyilagosság, saját népükön kívül senkit sem eresztenek közel magukhoz; szeretetük és gyűlöletük tárgyai a saját fajta emberei, a többi csak ritkán emelkedik fel horizontukon nagy messzeségekből... Az igazi magyar politika sohasem tudja elfelejteni, mert ősidőktől fogva vérében van szomorú tapasztalata, hogy népe egyedül van a világon és sem barátja, sem ellensége nincs önmagáért, hanem csak érdekből...

A MEGZAVART LÉLEK

A TÖRÖK URALOM MAGYARORSZÁGON több mint másfélszáz évig tartott. Vegyük hozzá előtte a Jagelló-korszakot és utána Lipót abszolutizmusát és a Rákóczi-felkelést, akkor látjuk, hogy több mint kétszáz esztendőn át tartott az idegen uralom és a belső anarchia korszaka, amikor külső népek hadseregei özönlöttek el az országot és uralkodtak rajta, a magyarok pedig egymással örök viszályban vitatkoztak azon, mit kellene tenniök, de közmegegyezésre sohasem jutottak. Az ősi tulajonságok ilyen viszonyok között nem működhetek egységesen; a szétbomlott ország, egymás ellen agyarkodó nép jelleme is kellett, hogy megváltozzék. Valóban ez a kétszáz esztendő idegen uralom és belső nyomorúság nem maradt hatás nélkül a nemzeti jellegre. Amint a magyar élet sok egyéb megnyilvánulása, látszólag ősi örökség, csak a XVI.–XVIII. században lépett a török hódoltságtól elpusztított régi helyébe, így a nagy parasztvárosok, a tanyai élet, a Hortobágy pusztája, a népművészet hímzései és ruhadivatja, városaink mai, barokkos formái, hasonlóképpen lényeges átalakuláson ment át a népi jelleg is. Itt nagy szerepe volt a vezetőréteg lelki szakadásának, másrészt úr és jobbágy további eltávolodásának egymástól; egységes nemzeti lélek ezóta lesz ritkán megvalósuló jámbor kívánsággá, s a ténylegesen megnyilatkozó tulajdonságok ezóta válnak kettősekké...

Kétszáz esztendőn át a vezető réteg, melyben a faji jelleg többé-kevésbé tudatosan élt, éppen a nemzet életbevágó kérdéseiben nem tudott soha egy véleményre jutni. Minden második embernek más volt a véleménye, mint az elsőnek. Az állandó ellentétet Nyugat és Kelet vonzóereje okozta; a Habsburg-királyság és török uralom hívei századokig vitatkoztak és évtizedeken át fegyverrel pusztították egymást. De más ellentétek is rombolták az ősi egységet: néha társadalmiak, főpapok és világiak, fejenként felkelt megyei nemesek és nagybirtokos mágnások ellentétei, hosszú időközön át katolikus és protestáns felekezeti viszályok, melyek ugyan távolról sem öltöttek magukra oly véres formákat, mint angol, francia, német földön, de talán éppen azért, mert nem robbanhattak ki, hiszen az egyik fél, előbb a protestáns, utóbb a katolikus, akkora túlerővel rendelkezett, hogy a kisebbségnek csak

panaszkodnia és keseregnie lehetett, de fegyverfogásra alig gondolhatott – éppen ez elnyomott keserőségekből nőtt ki a két fél elidegenedése. Közvéleményünk ma is szereti megkülönböztetni a kálvinista és pápista magyart, mint az alapjellem két élesen elhatárolható változatát, nézetem szerint hibásan, anekdotikus vonásokat komolyan véve. Józan történeti szemléletünknek nincs is nagyobb akadályozója, mint az anekdotákból kialakított történeti tudás. A valóságban a katolikus és protestáns magyar között a nemzeti jellem dolgában nincs számbavehető különbség, akárcsak egykoron I. Rákóczi György és Pázmány Péter, Zrinyi Miklós a költő és II. Rákóczi György, vagy Thököly és Rákóczi közt sem volt, nem is lehetett nemzeti jellegbeli eltérés. A XVII. század erdélyi támadásaiban a szembenálló protestáns és katolikus magyarok mint két testvér hasonlítottak egymásra, beszédjükben, szokásaikban, harcmódorukban, s viszont élesen elkülönült mindegyik a saját szövetségeseitől, a töröktől, svédteől, német-osztráktól. De ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a hosszú időn át fennálló felekezeti ellentét hozzá nem járult az ősi jelleg megváltozásához. A változás ugyanis nem abban állott, hogy kétféle magyar típus alakult volna ki, például protestáns és katolikus, labanc vagy kuruc; nem ilyen egyszerű osztodásról van szó, hanem arról, hogy kuruc és labanc egyformán más magyar lett, mint a középkori, egységes jellegű nép. A magyarság új árnyalataiban is hasonszőrű, egyforma színű maradt, de ez a szín nem volt többé a régi.

A változás menetét a nemzeti önkritika világánál, a magyarság bűneit feddő, ostorozó szövegekből könnyen felismerhetjük. Hosszú időn át, a XVII. század közepéig ez a „feddő” költészet és próza tudtommal nem szolgáltat adatokat a népi jellem megváltozását illetőleg...

Szkhárosi Horváth András üti meg már 1547-ben az alaphangot, melyet másfél századon át annyit variálnak: a magyar nemzetet kihozá Isten Szittiából a jó kövér földre, felülteté asztalfőre, de nem becsülte meg Urának nagy kegyes voltát, bűnökkel töltekezett, s ezért romlásba jutott. A jóvátétel útja is egyetemes vallási: vissza kell térnie a keresztény erkölshöz, s akkor Isten megint kegyelmébe fogadja. Tudjuk, hogy ezeket a vádatkat katolikusok és protestánsok egymás ellen fordították, de mindketten megmaradtak a keresztény morális alapon, – ez az egész irodalom azt bizonyítja, hogy akkor még senki sem vette észébe, hogy a magyar egészében, vagy akár egyik, katolikus vagy protestáns részében más lenne, mint korábban...

Az új formák, melyek a régihez képest rosszabbodást és bomlást jelentettek, csak a XVII. század közepe táján lépnek fel oly nyilvánosan, hogy az egykoru szemlélők is észreveszik. Eddig tartott, míg a nemzeti élet zavarai a lélek nyugalmát is meg tudták zavarni... A lelki káosznak tehetetlenség, cselekvésbeli tételesség lón a következése, hiszen adott esetben, mikor valamely pozitív tette lett volna szükség, lehetetlen volt communis opiniót hozni létre az illető tett helyes vagy akár szükséges volta tár-

gyában... Olyan egyéniségek, mint aminőkkel a XVI. században találkoztunk, nincsenek többé; a politikusok nem áldozzák fel többé életük nyugalmát az ország egyesítéséért, belenyugszanak a változhatatlanba. Bethlen Gábornak nem sikerülven magyar királysága, másfelé veti ki diplomáciája finom szövésű hálóját. Pázmány Péter belátva azt, hogy uralkodóját lehetetlen eltávolítani nyugati érdekköréitől a török-magyar felé, ha nem is Bethlennel, de utódával szívélyes viszonyba lép és megbékül a kettészakítás gondolatával. Az öreg Rákóczi György fejében már meg sem fordul az egyesítés; megelégszik, ha a királyság néhány vármegyéjét elszakítja és Erdélyhez csatolhatja... Az ősi szabadságszeretet már csak ott tudott alkotni, ahol a személyes érdekekkel, családi biztonsággal egyesülhetett: a vidéki nemesség még egyre fegyverben áll és hősiezen harcol, mikor arról van szó, hogy a környékére, megyéjébe betört török csapatokat elűzze. Nagy nemzeti vállalatra sem közszellem, sem nemzeti fegyelem nincs többé...

Legelőször Esterházy Miklós veszi ezt észre, az ő indulatos kitörései az országgyűlés és vármegyék tunyasága és önzése ellen már a nemzeti jellemben vágó hibákat emlegetnek. A megyék protestálnak felkelést elrendelő levelei ellen, amit ő a nemzeti fegyelem megsértésének minősít. Az adó nemfizetéssel kapcsolatban kijelenti, hogy „sokakban igen meghűlt az ő hazájokhoz való igaz szeretetök”. Helyteleníti, hogy a honvédelem céljaira a nemesség nemcsak vért, de pénzt sem akar áldozni, s az adóterhet is jobbágyaira tolja át. I. Rákóczi György fővezére, Kemény János, a későbbi fejedelem, egyenesen a „magyar nemzetnek elvetemedettségében” látja annak okát, hogy senki se akar harcolni, a nép „elkedvetlenedett, gazzá lött”, „elfajult”, s hozzá teszi „nem most jött be ez nemzet közzé az az elvetemedettség”. Ha ilyen a vezető réteg, nem lehet más a parasztság sem, melynek politikai jogai ugyan nincsenek, de mindkét fél szívesen besorozza a nemességtől csak gyéren kitöltött hadi kereteibe. Kemény szerint a parasztság „csak azt várja, ha melyik fél egymást megnyomja, azon kapdos; effélékhez keveset vagy semmit sem kell bízni”. Az emberek érzik, hogy a baj gyökere a szabadság körül van, annak különböző értelmezésében; a nemzet, mely szabadsága biztosítását nem ugyanabban látja, hanem egymást kizáró megoldásokban, termézszerint nem is szabadulhat. Rákóczi György szabadságot ígér a királyság lakóinak, mire Esterházy visszakiált: „ez-e a szabadság? nem szabadság, hanem rabság”. Egyik fél sem hallgatta meg, utóbb már nem is értette a másik érvelését, a nemzet nem egyesült, akciói ellanyhultak, végül is minden tettekre kész hazaszeretetet elhallgatott. Nádasdy Ferenc, Lipót országbírája a legélesebben támadja a bécsi kormány rosszindulatát, de a rendekben sem talál hazaszeretetet; a magyar társadalom osztályairól, főurakról, nemesekről, városi polgárokról egyenkint kimutatja, hogy önzők, tunyák és lusták; a nemesek nem harcosok többé, hanem ügyvédek és szatócsok, akik a katonáskodás alól kivonják magukat. Ugyancsak az ősi vitézség meggyöngyülését panaszolja Zrínyi Miklós, miután hadtudományi módszeres vizsgálatai és saját

tapasztalatai egyként meggyőzték erről. A „magyar romlás secularumjának” nevezi korát, s a magyar „génusz” romlását abban látja, hogy sem a cél kitűzésében, sem az eszközök megválasztásában nem működik többé ősi ösztönszerűséggel. Előbb a török áfiumban mutatja meg az „emésztő tüzet” s élete végén közel van ahhoz, hogy Bocskai fordulatát utánozva a német ellen induljon. De sem törökellenes, sem németellenes politikájában nem számíthatott többé az ősi magyar erényekre: a szabadságszeretet megzavarodott és képtelenné vált utat mutatni, a vitészség és politikai belátás meggyengült, egészen elhalt. „Csúfsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek pedig prédájává. Miért? A vitészségnek disciplinája meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymás gyűlöléséért és ezer ilyen vétünkért”....

Zrinyi Miklós már szinte ugyanazon árnyoldalait figyelte meg nemzeti jellemünknek, mint utóbb Széchenyi István. A nemzeti hiúságot, üres kérkedést és a tetterő hiányát, melynek a tétlenségben töltött falusi élet felel meg: „Egy nemzet sem pattog úgy, s nem kevélykedik a nemesség titulussal, mint a magyar: maga annak megbizonyítására s megőrzésére, látja Isten, semmit sem cselekszik. Fiaink haszontalanul élnek” – otthon atyjuk házában, korán házasodnak anélkül, hogy világot látnának, s maguk is folytatják az atyák tunya életét, mely már rég elszokott a fegyverforgatástól; harci munka helyett vadászat a napi foglalkozása a nemesnek, persze nem nagy vadra, hanem ártatlan nyulakra. Az egyének ez általánosan jelentkező hibái a kollektív nemzeti szellemet is sötétre árnyékolták, még pedig az ország kettészakadása következtében két különböző formában. Az ország nyugati részein a Habsburg királysághoz hű magyarokban az ősi szabadságszeretet gyengült meg időnként folyamán, miután már évszázados tapasztalataik szerint lehetetlen volt a „német sas” körmei közül kimenedniük. Beletörődtek tehát a változhatatlanba, lépésről-lépésre lemondva a nemzeti függetlenség érvényesítéséről. Így állott elő az a kormányzási rendszer, melyben a magyar ügyeket a bécsi német hatóságok intézték a legfelsőbb fokon, de itthon úgylátsozott – az, aki akarta, el is hihette, hogy a törvények értelmében a magyar főhatóságok, kancellária, helytartóság, kamara igazgatják az országot. Elvben és elméletileg ezek a nyugati magyarok sem mondtak le az ősi szabadságszeretettől követelt nemzeti önállóságról... De arra már nem volt erejük, hogy a függetlenséget teljességében követelték volna. És amint az idők haladtával, a szatmári béke után mindinkább kifejlődött ez a kormányzati kettősség: független magyar hatóságok rendelkezései, de oly módon és oly tartalommal, ahogyan a bécsi hatóságok nekik, a király személyén keresztül, megparancsolták – ezt a helyzetet elviselhetővé már csak bizonyos önáltatás tehetette.

A vezető réteg – a XVIII. században már nemcsak a labancoknak, hanem a kurucoknak is leszármazói, tehát az egész politikai nemzet – óvakodott tudomásul venni a nemzeti önrendelkezés ez állandó sérelmét, s ehelyett a közjog illúzióiban burkolózott. Megelégedett azzal, hogy időnként, így 1711-ben, 1722-ben

a *pragmatica sancti*óban, 1791-ben a híres 10. törvénycikkben, s emellett a koronázások alkalmával napnál világosabban elismertette teljes és tökéletes függetlenségét, megfogadtatta a királlyal, hogy azt mindenkor tiszteletben fogja tartani, – s ebben meg is nyugodott... Az illúzió rendkívül veszedelmes volt a jellemre és a nemzet jövőjére egyaránt; a szabadságszeretetet elaltatta, a politikai érzéket és a védekező ösztönt meggyöngítette; a vezető osztály fegyver, fegyver, fegyver helyett jogi érveket, üres formulákat, fikciókat halmozott fel fegyvertárában és végül is hajlamossá vált egyéb súlyos nemzeti kérdéseknek is a valóságtól távoli külsőleges, palliatív, vagy pedig káprázatos, illuzionista kezelésére. Nádasdy és Zrinyi még csak azt hibáztatták, hogy az egyes nemsekben terjed az ügyvédi gondolkodás, kétszáz év múlva az egész vezető réteget átította a jogi rabulisztika, s a nemzet, mely fegyvertől, lótól, ősei szokásaitól elszokott, büszke lett arra az új fikcióra, hogy „jogász nemzet”.

A keleti fél sem maradt el a nyugati mögött az ősi jellem továbbformálásában, azaz rongálásában. Amint a labancgondolkodás a tényleges viszonyok nyomására, kényszerűségből fordult az illúziók felé, mert nem volt ereje a valóság megváltoztatására, úgy a kurucok is csak az ő sorsuknak engedelmessé váltak, mikor vakmerő, meggondolatlan támadásokkal és hirtelen szétfutásokkal leszállították a hagyományos vitézség nemzetvédelmi jelentőségét, s a politikai belátást hányaveti optimizmussal, alaptalan bizakodással, s végül is fekete lemondással vagy a valóságot szidalmazó, de tehetetlen „következetességgel” helyettesítették. Kuruc- és labancénekek egyforma hitelességgel rajzolják meg ezt a fényes katonát, a „nyalka kurucot”, kinek friss a járása, sebes a futása, vitéz a karja, ezüstös a kapcája, gyönggyel fűzött a bocskora (dicsekszik maga a kuruc), aki olyan volt, mint a szép strucc, hosszú pántos karddal, majd tízfontos, csattos forgóval, kócsagtollas prémes csáköval, cifrán varrott nagy tarsollyal, míg ez világból ki nem futott, sok cifra káromkodás, nyelvelés, senki személyének nem becsülése, a jövőre nem gondolás után (mint a labanc kárörömmel mondja). „A jövődöt nem gondoltad”, ez a szemrehányás éri Thököly bujdosóit, Rákóczi kurucait, ami eredetileg igaztalan vád volt, hisz épp a szebb jövő miatt vetették el jelenüket és indultak bujdosni és álltak szervezetlenül csapatokba. De idővel kiderült, hogy a jövődöt a bujdosók és kurucok eszközeivel sem lehetett biztosítani, – mint a labancokéval sem, – s a számukra is keserű valóság elől a kurucok is illúziókba menekültek, optimista, önmagát túlbecsülő, az ellenfélt lenéző és kigúnyoló, ködös jövőváró reménységekbe. A hasonlóság labanc- és kurucsors között abban is megvolt, hogy míg a labanc-illúziók a szabadságszeretet érvényesülését akadályozták meg, addig a kurucoknál a haza lett a cél a győzelem minden reménye nélkül, a szabadság nemzeti jelentősége frázissá vált és idővel megelégedett a – cinkotai itcével. A látókör és politikai érzék végül is összeszűkült, emberi és kulturális szükségletek, a nemzeti ösztön ez alapjai is háttérbe szorultak, – a világháborút

megelőzőleg az akkori „kuruc” szellemiség képviselői, a 48-asok még Rákosi Jenőt is felülmúlták a kuruc Ady kigunyolásában...

Míg a vezető osztályok nemzeti jellegét az ország kettészakadása, s az annak következtében előálló politikai nehézségek gyöngítették és betegítették, addig a „szegény nép” a ránehezülő szociális nyomás súlya alatt vesztett mind többet ősi jellemvonásaiból, s azoktól biztosított akcióképességéből. A török uralom alatt rájasorba jutva, minden politikai és öngazgatási szabadsága megszűnt, egyedül a menekültek nagy számától felduzzadt néhány új nagy parasztvárosban fejleszthette ki önállóságát és, igen szűk korlátok közt, szabadságszeretetét. A török elűzése után felszabadult ugyan a rájasorból, de ehelyett Verbőczy Hármaskönyvének kivételt nem ismerő, könyörtelen uralma alá került...

Kezdeményező tehetség e nemesi gyámkodás alatt alig mutakozhatott többé. A jobbágyok magángazdasági tevékenysége a földesúr gazdatisztjeinek felügyelete alatt állott, ugyancsak ez rendelkezett az uraság szolgálatáról, robotról, fuvarozásról, pénzbeli és természetbeli kötelezettségekről. A hadiadót az államnak, a mind súlyosabbá váló, mert az állami ellenőrzés nélkül kivetett háziadót a vármegyének a falusi bírák szolgáltatták be, akiknek esküdtek és szolgabírók, katonai és polgári biztosok parancsoltak; maguktól semmire sem volt hatalmuk. A községek igazgatása alatt jóformán semmi sem maradt; idők multával a földközösség is mindinkább bomladozott, a földesurak elválasztották allodiumukat, a saját kezelésbe vett földet a jobbágybirtoktól, magára hagyták a falut, igazgatásába csak annyiban folytak már be, hogy kinevezték házsor szerint a bírakat, miután magától már nem volt hajlandó a jobbágy a bíróságot elvállalni. Így haldokolt az önkormányzat szelleme; szabadságszeretet, politikai bölcsesség tárgyalanná vált, legfőleg a vitézség maradt meg a császári hadsereg magyar ezredeiben szolgáló jobbágy keblében. És ezt nem kell kevésbé vennünk, hiszen a nemes később már annyira sülyedt, hogy a katonáskodás terhét is teljességgel a jobbágyra toltta. A mai volt jobbágycsaládok ősei közt így aránytalanul több volt a katona a XVIII. és XIX. században, mint a nemes és kisenemes családok ősei között. Viszont a jobbágysorból való felemelkedhetés teljes reménytelensége, a földesúrtól minden tőke hozzáadása nélkül szabályozott extenzív gazdálkodás, melyben javítás és kezdeményezés ki volt zárva, a másnak dolgozás leverő tudata végül már emberi méltóságában és öntudatában is megtámadta a jobbágyságot s ellustult, munkakerülővé vált, egyetlen reménye volt, hogy mint „hajdu” bekerüljön a nemesúr udvarába, házi szolgálatra, ahol legalább a robottól, mezei munkától volt szabad, s emellett a földesúr pártfogásával a hadiadó alól is kibújhatott... A vidéki nemes élete is fennakadás nélkül zuhant mind mélyebbre, a Zrinyitől megfigyelt fokról a Széchenyi könyveiben leírt állapotba, amikor már épp a nemesi élet vált a nemzeti bűnök melegágyává. A jobbágyról, az itt vázolt fejlődés ismeretében, nem mondhatjuk, hogy megromlott, nemzeti jellemét elvesztette volna s a tényeknek inkább megfelelő, ha azt mondjuk,

hogy társadalmi lesültyedésében a nemzet köre *alá* ereszkedett le, ahol nemzeti jellem szóba sem jöhetett többé számára. A szabadságszeretet, politikai belátás, reális gondolkodás a jobbágy életében túl magas fogalmak lettek, melyekhez anyagi és szellemi nyomora következtében, észjárása nem emelkedhetett fel többé. Az ősi jellem ily körülmények közt legfölebb virtuálisan élhetett benne, rejtve és senkitől észre nem véve, de készen arra, hogy ha egyszer megint visszakerül emberi méltóságába, át tudja venni a nemzet sorsának vezetését a közben elgyöngült és elzagyvult vezető osztálytól...

FELISMERÉS ÉS TEHETETLENSÉG

A POLITIKAI TÖRTÉNET MOHÁCS UTÁNI katasztrófái és a társadalmi helyzet, a jobbágyság állami elnyomottsága s ebből folyólag legalább is közönye a nemzeti célok iránt, alakította ki a XIX. század helyzetét, mely minden optimista szemlélet csúfjára, még a mára is kihat. A magyar jellem, amint a lovas-nomád alapokon a kereszténység behatására a Duna-medencében kifejlődött s megalakította vegyes faji eredetű elemekből a magyar nemzeti egységet és a magyar államot, szinte páratlanul szerencsés történeti képződmény volt, elég nagy szilárdsággal és ellenálló képességgel, hogy a középkor politikai kríziséen és társadalmi átalakulásain keresztül, változatlanul megtartsa alapvető tulajdonságait. De a török hódítás, az ország ketté és három részre szakadása, az államiság meggyöngülése a külföldre helyezett kormányzat következtében, mindez alapjaiban rázta meg a nemzeti jellemet, melynek egyes vonásai harmóniából zavarba oldódtak, lassanként elvesztették hatékonyságukat és idővel erényekből a nemzet fenntartására ártalmas, „nemzeti vétkekké” változtak. Innen érthető, hogy az utóbbi másfél század megfigyelői csupa ellentétes egymást kizáró jellemvonásokat vettek észre a magyarság arculatján s ezt a zavart eleinte, szinte már Bessenyeitől kezdve azzal próbálták megmagyarázni, hogy a magyar keleti nép, gyökereit vesztve ért ide Nyugatra, ahol máig sem tudott megnyugodni az idegen lelkiségnek meg nem felelő környezetben: innen van jó és rossz, erény és bűn párhuzamossága. Eddigi fejtegetésünk talán eléggé bebizonyította ily romantikus felfogás helytelenségét... A következőkben csak néhány fordulatra szeretnők felhívni a figyelmet, melyet jellemünk legújabbkori alakulására fontosnak tartunk.

A nemzeti hibákat már legelső felfedezőik, így Zrinyi és Rákóczi, nemzetneveléssel akarták a magyar lélekből kiküszöbölni. Mivel ezek a hibák nem szervezeti, születés óta élő jelenségek, hanem csak idővel fejlődtek ki, bizonyos, hogy nemzetnevelés tárgya lehet megjavításuk. Ezt a nevelési munkát azonban nem pedagógusaink vállalták magukra, hanem költők, írók, a nemzeti létben mélyen gyökerező államférfiak. Bessenyei Györgytől elkezdve nincs nagyobb költőnk, aki hozzá ne járult volna a nem-

zeti hibák felfejtéséhez és részletes megismertetéséhez s aki a maga körében ne próbálta volna meg azok megjavítását. A XVIII. század végén a költők a magyar vitézség dicsőséges képét tartották a magyarság elé, hogy önmagára ismerjen és visszatérjen az ősi jellemhez, melyet Virág Benedek és társai, meg Berzsenyi Dániel párducos Árpád és római Cato sajátóságos keverékének rajzoltak. Virág optimizmusa csakhamar helyet ad a „rút szibarita váznak” és Kölcsey pusztuló népének, melynek jobbléte már nem is magától, hanem egyedül Isten irgalmától függ.

A nemzeti bűnökben elmerül a nemzet, a „dicső nép, mely tanult izzadni s izzadás közt hősi bért aratni”, megromolva helyet ad új idegen „más szózatú és más keblű” népnek; sírját Vörösmarty víziója szerint legalább gyász, könnyező népek veszik körül. De ez is illúzióknak bizonyul... s már 1849 bukása megtanítja költőinket arra, hogy bűneink nem hogy fogytak volna, hanem gyarapodtak és erősödtek. Arany János és fia, László, már keserű, gyilkos vagy öngyilkos satírával nézi nemzeti jellemünket Csori vajda és dádei, meg Hübele Balázs groteszk alakján át; még a tragikumot is megtagadják népüktől. Mindez azonban csak a vezető rétegek, az „intelligencia” köreiből megnyilatkozó nemzeti jellemre vonatkozik, arra az osztályra, mely történetünket alkotta és életünket irányította ezekben az időkben, s mely vékony rétegeződésében valóban már alig tudta hordozni a nemzeti sors súlyát. Közben Petőfi átmenetileg jobb véleménnyel van a nemzeti jellemről, nem ugyan erről a nemesi „úri” jellemről, melynek ősi bűneiről, gögös tétlenségéről, patópáloskodásáról, szellemi összeeséséről felejthetetlen zsánerképeket festett; ő végre felfedezi a beteg középosztály alatt a nemzet egységes ösztönvilágát és azt a népet, melyet jobbágysorsa háromszáz esztendőnél tovább kizárt a nemzeti közösségből.

Petőfit ebben már megelőzték az államférfiak, élükön Széchenyi István az ő nagy felfedezésével a kilencmillió „jó és hű” jobbágyról, aki a magyar jövő záloga. A vezető osztály betegségeit kívülről, könyörtelen szemmel tekintvén meg, Széchenyi elkészíti a nemzeti bűnöknek mai napig legteljesebb diagnózisát, valamint a gyógyulás nemzetnevelői eszközeit is számba veszi... Rámutatott az abszolút sikerű gyógyszerre, melyet ő még nem alkalmazhatott, utána pedig senkinek sem volt bátorsága többé alkalmazni. Ez a heroikus szer Széchenyi szerint abban áll, hogy újra elő kell venni a magyar parasztságot, melyben oly ősi erények, oly hamisítatlan monumentális formákban nyugszanak, hogy a fiatal gróf alig tudta azokat könnyezés nélkül szemlélni. A vezető rétegek betegsége tönkre teheti a magyarságot, de minden vihart bizonyosan ki fog állani akkor, ha megint igénybe veszi a parasztságban rejtve élő ősi magyar jellemet. Széchenyi a vezető réteg megjavításáról sem mondott le szívesen, de gondolatainak analíziséből világos, hogy amennyiben a vezető osztályt végkép használhatatlannak találta, a nemzet jövőjét az „utolsó reménységtől”, a parasztság aktivitásától, történeti szerepének visszaadásától várta...

48 meghozta a reformot, a katasztrófát és az idegen elnyomás korszakát. A legjobbak, Arany János, Kemény Zsigmond, a bukást a nemzeti jellem hibáinak tulajdonították, körülbelül azoknak, melyeket egykor a labancok a „nyalka kuruc” jellemén vélték felfedezni, A bajokból a nemzetet külpolitikai szerencséje és a reformnemzedék még megmaradt nagyjai vezették ki a kiegyezés által, de az ő gyors elmulásával semmi sem tudta többé feltartóztatni a nemzeti jellemnek az eddiginél is rohamosabb megzavarodását. 67 után minden bajt rózsaszínnek, minden előnyt fekete néznek lát a politikai bölcsességében mindinkább visszafejlődő vezető osztály. Önismertünk soha nem volt oly csekély, mint a dualizmus korában. Az idegen eszméket nem tudtuk a magyar föld szükségleteihez alkalmazni: a vezetők politikai bölcsesége elvesztette az ősi mértéktartást, az egyik nádszálként hajlongott a katasztrófa előszelében, a másik kemény derékkal megmerevedett és minden új utat, új gondolatot elutasított, a harmadik pedig csak az utolsó pillanatban jutott hatalomhoz, mikor már itt volt a katasztrófa.

A vezető réteg e politikai tehetetlenségének okait ma már eléggé ismerjük. A jobbágyfelszabadítás és azzal kapcsolatos átalakulása a mezőgazdasági termelésnek a birtokos nemességet lejtőre vitte s ennek alján néhány évtized után utolsó menedékként az állami és megyei hivatalokra talált. A süllyedés alatt a nemzeti kultúrával való kapcsolatai is meglazultak s végül már a század elején az új irodalommal és nemzeti művészettel, Adyval, Babitscsal, Móriczsal, Bartókkal, Kodályval, nemcsak hogy ismerős nem volt többé, hanem velük szemben értetlen, ellenséges állást foglalt el (ami talán egy vezető, intellektuális réteg munkaképtelenségének legszélsőbb, nálunk eddig egyedülálló bizonyítéka), A régi nemesi réteg elszegényedése akkor ment végbe, amikor az ország kezdett bekapcsolódni a világgazdaságba, s amikor a gazdasági élet nagy jövőt nyújtó helyeit a mágnások és nemesek egyértelműleg átengedték a túlnyomó többségében idegenből jött kapitalista zsidóságnak. De nemcsak az ipari és pénzügyi nemzetgazdaságot, a szellemi élet sok terét is a zsidóság foglalta el; a régi vezető osztályok passzivitása annyira ment, hogy még hazafiasságuk formáinak kialakítását és irányítását is átengedték a jövevényeknek. Az új állam, a liberális elveit szociális korlátok nélkül alkalmazva, a volt jobbágyág gazdasági elsíklását sem tudta megakadályozni s arról szó sem lehetett többé, amit pedig Széchenyi és társai minden reform végrehajtása esetén természetesnek tartottak: hogy a volt jobbágyág a nemzeti közösség tagjává tétessék, érdeklődése a nemzeti kérdések iránt felkeltessék és végül is saját tisztább nemzeti jellemével szolgálja a közösséget. A szegény nép továbbra is kívül maradt, passzív tagként, akinek parancsolnak és akit vezetnek; az ősi szabadságszeretet frázisait hajtogatva, a vezető osztály nem gondolt a szegénység szociális nagykorúsítására. A bajokat betetőzte, hogy ez a megzavarodott vezető réteg, a megszorított állami feladatokat számszerűleg sem tudta többé ellátni, s így

kénytelen volt saját soraiba idegeneket bevenni, előbb a Bach-korszakból itt maradt nagyszámú német és cseh hivatalnokot és gazdasági embert, azután a hazai német kisebbségből felemelkedőket, a városi polgárság megmagyarosodott családjai után a falusi sváb községeknek a hivatalokhoz sodródó egyedeit.

Mi sem természetesebb, minthogy ebből az új keverékből elsősorban az államvezetés öröklött művészete veszett el és hogy politikai érzék híján a korszak egyetlen lényeges kérdését sem tudta dülőre vagy pláne nyugovóra vinni: a dualizmusból folyó kérdéseket, a felekezeti békét, a nagybirtok és nagytőke korlátozását, az akkor még nemzetileg jól használható középbirtok megmentését, a paraszt-szegénység gazdasági felszabadítását, a kivándorlást, a földreformot, a mezőgazdasági és ipari munkás-kérdést, a zsidó és nemzetiségi kérdést, a demokrácia és embe-riesség követelményeit. Mindez megoldatlanul maradt a háború utánra...

SZEKFŰ GYULA

Szekfű Gyula fenti tanulmánya a Magyar Szemle Társaság kiadásában megjelent *Mi a magyar?* c. kötetből való (szerkesztette: Szekfű Gyula, *A Magyar Szemle Könyvei*, XV. Budapest, 1939, 558. l.). A magyar önismeret kérdésköréből veszik tárgyaikat a kötet tanulmányírói: Ravasz László (A magyarság), Babits Mihály (A magyar jellemről), Eckhardt Sándor (A magyarság külföldi arcképe), Keresztury Dezső (A magyar önismeret útja), Bartucz Lajos (Magyar ember, típus, faj), Zsirai Miklós (Nyelvünk alkata), Zolnai Béla (A magyar stílus), Farkas Gyula (A nagy költők tanúságtétele), Kerecsényi Dezső (Magyar irodalom), Viski Károly (A magyar jelleg a néprajz tükrében), Kodály Zoltán (Magyarság a zenében), Gerevich Tibor (A magyar művészet szelleme) és Szekfű Gyula (A magyar jellem történetünkben).

Szükségesnek véltük e kiváló tanulmányok közül legalább a Szekfűt – ha némi rövidítéssel is – olvasóközönségünkkel megismertetni. Legközelebb alkalmat és módot keresünk arra, hogy a *Mi a magyar?* megjelenését igénylő önismereti szellem fejlődéstörténetét bemutassuk s hatását érzékeltessük.